

Primjena dramskih metoda u radu s različitim grupama korisnika

Omelić, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:969556>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ivana Omelić

PRIMJENA DRAMSKIH METODA U RADU S
RAZLIČITIM GRUPAMA KORISNIKA

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Slavica Blažeka Kokorić

ZAGREB, 2024

Sadržaj:

1. UVOD.....	1
2. DEFINIRANJE KLJUČNIH POJMOVA	2
2.1. <i>Dramski odgoj / dramsko izražavanje</i>	2
2.2. <i>Dramska pedagogija</i>	3
2.2.1. <i>Razvoj suvremene dramske pedagogije u svijetu</i>	4
2.2.2. <i>Razvoj dramske pedagogije u Hrvatskoj</i>	6
3. RAZLIČITE FORME DRAMSKOG IZRAŽAVANJA U GRUPNOM RADU .	9
3.1. <i>Dramske igre</i>	10
3.2. <i>Dramske vježbe</i>	11
3.3. <i>Dramske improvizacije</i>	12
3.4. <i>Procesna drama</i>	13
3.5. <i>Forum teatar</i>	16
3.6. <i>Play-back teatar</i>	18
4. PRIMJERI KORIŠTENJA DRAMSKIH METODA U RADU SA SPECIFIČNIM SKUPINAMA KORISNIKA.....	19
4.1. <i>Dramski rad s predškolskom djecom</i>	19
4.2. <i>Dramski rad s djecom i mladima s teškoćama u razvoju</i>	20
4.3. <i>Dramski rad sa zatvorenicima</i>	21
4.4. <i>Dramski rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela</i>	23
5. POZITIVNI UČINCI PRIMJENE RAZLIČITIH OBLIKA DRAMSKOG IZRAŽAVANJA U GRUPNOM RADU	24
6. ZAKLJUČAK.....	27
7. LITERATURA	29

Primjena dramskih metoda u radu s različitim grupama korisnika

Sažetak:

U ovom radu predstavljene su mogućnosti primjene dramskih metoda u radu s različitim grupama korisnika. U uvodnom dijelu rada ukratko je opisan razvoj suvremene dramske pedagogije u svijetu i u Hrvatskoj te su pojašnjeni ključni pojmovi važni za razumijevanje mogućnosti i načina primjene dramskih metoda u profesiji socijalnog rada. Nakon toga opisane su različite forme dramskog izražavanja (dramske igre, vježbe, improvizacije, procesna drama, forum teatar, play-back teatar). Istaknute su brojne prednosti i pozitivni učinci njihova korištenja u grupnom okruženju. Zatim su predstavljeni primjeri korištenja različitih dramskih tehnika u radu sa specifičnim grupama (djeca s teškoćama u razvoju, mladi s problemima u ponašanju, zatvorenici itd.). Navedeni primjeri i rezultati istraživanja ukazuju na brojne prednosti i pozitivne učinke ovakvog modela rada s različitim skupnima korisnika. Zaključno, ističe se da su dramske metode prepoznate kao vrlo koristan, ali nedovoljno korišten alat u profesiji socijalnog rada. Naglašava se potreba za dodatnim edukacijama socijalnih radnika u ovom području, s ciljem korištenja dramskih tehnika i metoda rada kao snažnog sredstva poticanja pozitivnih promjena u pojedincu, grupi i širem društvu.

Ključne riječi: dramski odgoj, grupni rad, pozitivne promjene, socijalni rad

Application of drama methods in working with different groups of users

Abstract:

This paper presents the possibilities of applying dramatic methods when working with different groups of users. In the introductory part of the paper, the development of contemporary drama pedagogy in the world and Croatia is briefly described, and key terms important for understanding the possibilities and ways of applying dramatic methods in the profession of social work are clarified. After that, various forms of dramatic expression are described (dramatic games, exercises, improvisations, procedural drama, forum theatre, and play-back theatre). Numerous advantages and positive effects of their use in a group environment were highlighted. Then, examples of the use of different dramatic techniques in working with specific groups (children with developmental disabilities, youth with behavioural problems, prisoners, etc.) were presented. The cited examples and research results indicate numerous advantages and positive effects of this model of working with different groups of users. In conclusion, it is emphasized that dramatic methods are recognized as a very useful, but insufficiently used tool in social work. The need for additional education of social workers in this area is emphasized, to use dramatic methods to stimulate positive changes in the individual, group and wider society.

Keywords: drama education, group work, positive changes, social work

Izjava o izvornosti:

Ja, Ivana Omelić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ivana Omelić, v.r.

Datum: 14.06.2023.

1. UVOD

U okviru profesije socijalnog rada, u grupnom radu s različitim grupama korisnika, primjenjuju se različiti pristupi i tehnike rada s ciljem da se na što bolji mogući način odgovoriti na potrebe članova grupe te postići zadane ciljeve u grupnom radu.

U vođenju grupnih procesa te u osmišljavanju i provođenju grupnih aktivnosti, socijalni radnici trebaju koristiti širok spektar znanja i vještina koje su stekli dodiplomskim obrazovanjem i kroz različite dodatne cjeloživotne edukacije. Pri tome je važno da budu otvoreni za primjenu kreativnih i inovativnih načina rada, kojima će potaknuti otvaranje komunikacije, međusobno upoznavanje članova grupe, bolje upoznavanje sebe i drugih članova grupe, usvajanje socijalnih vještina i druge pozitivne promjene kod korisnika.

Unatrag dvadesetak godina u edukaciji studenata socijalnog rada, ali i u radu socijalnih radnika s različitim korisnicima, sve više se primjenjuju kreativne i ekspresivne metode, među kojima važno mjesto zauzimaju dramske metode. Najvećim dijelom dramske metode baziraju se na primjeni načela i tehnika koje proizlaze iz suvremene dramske pedagogije, a svoju aplikativnu vrijednost pronalaze u širem interdisciplinarnom kontekstu, u grupnom radu usmjerenom na različite ciljeve (obrazovanje, socijalizacija, osobni rast i razvoj, terapija, socijalna inkluzija, resocijalizacija i dr.). Mogu se koristiti u socijalnom radu s različitim skupinama korisnika, pri čemu je njihova primjena najčešće usmjerena na grupni rad s djecom i mladima koji se suočavaju s raznim izazovima tijekom odrastanja (Janković i sur., 2000; prema Blažeka, 2002), ali i mnoge druge korisničke skupine odraslih osoba, npr. osobe s invaliditetom (Matković, 2007), migranti (Angelopoulos, 2017), osobe na odsluženju kazne zatvora (Marijančić, 2007) itd.

U okviru dramskih metoda mogu se koristiti različite tehnike i načini rada kojima je zajedničko da se baziraju na dramskom izražavanju kao prirođenoj sposobnosti svakog čovjeka (Robinson, 1980), ali i snažnom sredstvu komunikacije, pokretaču kritičkog promišljanja, postizanja dubljih uvida i brojnih drugih pozitivnih promjena.

U ovom radu najprije će biti pojašnjeni ključni pojmovi važni za razumijevanje mogućnosti i načina primjene dramsko pedagoških postupaka u socijalnom radu,

uključujući kratki prikaz razvoja suvremene dramske pedagogije u svijetu i u Hrvatskoj, a nakon toga bit će predstavljene brojne prednosti korištenja dramskih metoda unutar socijalnog rada, s posebnim osvrtom na potencijal korištenja dramskih tehnika tijekom rada s različitim grupama korisnika.

2. DEFINIRANJE KLJUČNIH POJMOVA

2.1. Dramski odgoj / dramsko izražavanje

Dramski odgoj podrazumijeva „skup metoda poučavanja i učenja koje se koriste dramskim izrazom kao čovjekovom sposobnošću kojom se on služi tijekom sazrijevanja i odrastanja“ (Krušić, 1997.: 2.). “Čovjek posjeduje sposobnost predstavljanja neke radnje ili doživljaja na način da to označava neku drugu radnju ili doživljaj.” (Škuflić-Horvat, 2008:111). Tu sposobnost možemo uočiti u dječjoj simboličnoj igri i u sposobnosti ljudi da preuzimaju različite uloge u svakodnevnom životu (Krušić, 2018; prema Iveković, 2019). Dramski odgoj temelji se na iskustvenom učenju, a njegova posebnost leži u korištenju dramskog izraza kao glavnog medija (Mijatović, 2012.; prema Viduka, 2016.)

Dramsko izražavanje obuhvaća svaki oblik izražavanja u kojem se stvarni ili izmišljeni događaji prikazuju kroz odigrane ili odglumljene uloge i situacije. Glavni cilj dramskog odgoja nije profesionalno bavljenje dramskom umjetnošću niti njeno bolje razumijevanje, već je usmjeren na odgoj za život (Krušić, 1997).

Pioniri dramskog odgoja, Peter Slade i Brian Way, utemeljili su odgojnu dramu u Velikoj Britaniji početkom 1950-ih godina. Odgojna drama, kao metoda učenja, razvila se od teze kako svako dijete posjeduje dramsku sposobnost koja se spontano izražava. U današnje vrijeme odgojnu dramu možemo referirati izrazima poput odgojni dramski rad, drama za odgoj, dok je u anglosaksonskim zemljama najčešće korišten naziv jednostavno drama. (Viduka, 2016.)

Blažeka (2002) ističe da se dramski odgoj bazira na korištenju različitih formi dramskog izražavanja kojima je cilj potaknuti i razviti kod pojedinca vještine

izražavanja misli, osjećaja i stavova, aktivno promišljanje o problemima te zauzimanje proaktivnog stava u njihovom rješavanju. Dramski odgoj nema svoje mjesto samo u odgojno-obrazovnom sustavu. On ima važnu ulogu i u ostvarivanju širih socijalizacijskih i terapijskih ciljeva. Dramsko izražavanje i dramske metode mogu se koristiti u okviru preventivnog, socijalizacijskog i tretmanskog rada s različitim grupama korisnika (Blažeka, 2002).

Pedagoška enciklopedija je 1989. godine dramsku grupu definirala kao oblik dječjih kreativnih i organiziranih grupnih igara u kojima sudionici kroz riječi, pokrete, gestikulaciju ili zvukove izražavaju ili kreiraju zamišljene i dogovorene situacije, likove i njihove odnose, pojave ili predmete (Potkonjak i Šimleša, 1989).

2.2. Dramska pedagogija

Gruić (2017) navodi kako dramska pedagogija obuhvaća sve oblike rada s djecom i mladima koji na bilo koji način koriste dramski medij. Pri tome navodi da ovakva definicija uključuje upoznavanje sudionika s kazalištem, gledanje predstava te sve druge oblike dramskog rada, to jest aktivnog korištenja dramskog medija. Nadalje, ističe da je dramska pedagogija proizašla iz obrazovnog sustava, a ne iz kazališnog.

U okviru školskog sustava već stoljećima se postavljaju i igraju predstave s jasno uokvirenim obrazovnim i odgojnim ciljevima (Gruić, 2017). Kroz dvadeseto stoljeće, paralelno s razvojem progresivnog pristupa odgoju i obrazovanju, počeli su se razvijati i novi pristupi u dramskom radu s djecom. Moderni pedagoški pristupi rezultirali su sve većim uključivanjem dramskih medija u odgoj i obrazovanje djece (Gruić, 2017).

Krušić (2018, prema Iveković, 2019) ističe da suvremena dramska pedagogija nije usko usmjerena na realizaciju kazališnih ciljeva, već uključuje brojne, šire odgojno-obrazovne ciljeve, a prije svega teži odgajanju samosvjesnog i odgovornog člana demokratskog građanskog društva.

Dramska pedagogija prepoznata u svijetu prije nekoliko desetljeća, ne samo kao način učenja i podučavanja djece i mladih, već i kao metoda koja se primjenjuje u različitim

segmentima društvenih studija s ljudima različitih društvenih i dobnih skupina (Krušić, 2010.; prema Dragović i Bilić, 2013).

2.2.1. Razvoj suvremene dramske pedagogije u svijetu

Dramska pedagogija intenzivno se razvija unatrag zadnjih 50-tak godina, što je dovelo do razvoja nacionalnih sustava dramskog odgoja i pedagogije u mnogim zapadnim zemljama (Vincetić, 2000; prema Blažeka, 2002). Temelji suvremenog pristupa u dramskom radu s djecom nastali su u drugoj polovici 20. stoljeća u Engleskoj i drugim zemljama engleskog govornog područja, poput SAD-a, Australije i Kanade. Javljanje se kao suprotnost tradicionalnom načinu dramskog rada koji je primarno bio usmjeren na analiziranje dramskog teksta, usavršavanje glumačkih vještina, te postavljanje i izvođenje predstava za publiku izvan grupe. Umjesto navedenog, u suvremenom pristupu naglasak se stavlja na otvaranje prostora za dječju kreativnost, samoizražavanje i osobni razvoj kroz dramski medij unutar grupe, dok se predstavljanje predstave široj publici stavlja u drugi plan ili se čak namjerno izostavlja (Gruić, 2002).

Kako se suvremena dramska pedagogija dalje razvijala, naglasak u dramskom radu više nije samo poticanje kreativnosti, samoizražavanje i osobni razvoj, već i edukacija, dublje shvaćanje svijeta kojim smo okruženi, metoda kojima djeluje te pozicija pojedinaca unutar njega (Gruić, 2002). Slijedom navedenog, dramske metode sve više nalaze svoju primjenu i u istraživanju reznovrsnih tema kao što su društvene, povijesne, književne, obrazovne i slično (Gruić, 2002). U zemljama engleskog govornog područja pojavljuje se specifičan pravac naziva „drama in education“ koji označava upotrebu dramskih metoda rada u redovnoj školskoj nastavi (Gruić, 2002). U mnogim zapadnim zemljama s razvijenim nacionalnim sustavom u dramskom odgoju i pedagogiji, dramski odgoj je uspostavljen kao samostalan predmet i primijenjuje se kao posebna metoda učenja unutar svih nastavnih područja (Blažeka, 2002).

„Drama in education“ se kod nas naziva „drama za odgoj“ ili „odgojna drama“. Taj pravac sadrži različita usmjerenja koja spaja zajednička uporaba dramskog rada u

redovitoj nastavi u školi. Fokus se ovdje stavlja na analizu i shvaćanje svijeta oko nas, kako on djeluje te koja je uloga pojedinaca u njemu (Gruić, 2002).

U posljednjih desetak godina, dolazi do odjeljivanja drame u nekoliko smjerova. Prvi od smjerova je onaj koji vodi prema potpunoj instrumentalizaciji dramskih oblika rada, u kojem je drama shvaćena kao sredstvo u ovladavanju znanjima i vještinama. Iz ovog smjera proizlazi pravac pod nazivom „Learning through drama“ gdje dramska forma predstavlja sredstvo ili medij za poučavanje najrazličitijih školskih sadržaja. Drugi smjer nastoji u drami za odgoj uspostaviti veze s dramom kao umjetničkom formom. Autori ovog stajališta (poput Bolton, O`Toole i O`Neill) smatraju kako drama za odgoj ima potencijal stvaranja autentičnog dramskog događaja u kojem se sudionicima pruža mogućnost propitivanja društvenih, socijalnih i osobnih problema te im se također ostavlja prostor za kreativno izražavanje (Gruić, 2002).

Osim navedenog, u posljednjih desetak godina javljaju se i autori koji kritiziraju ovaj pokret argumentirajući kako je dramski rad nepotrebno ograničen u okviru grupe, da je pretjerano instrumentaliziran i bez opravdanja razdvojen od kazališnog, umjetničkog korijenja. Bolje rješenje ovi autori pronalaze u povratku na model dramskog rada blizak radu na predstavi te kao cilj definiraju obrazovanje djece u znanjima i vještinama vezanim uz stvaranje kazališne predstave (Gruić, 2002).

Drama je tijekom 20. stoljeća dokazala svoj transformativni potencijal, zbog čega je postala redovita pratiteljica edukacijskih pedagogija. Svrha drame pokazala se u maksimiziranju učeničkog akademskog potencijala i u optimiziranju socijalnih interakcija u razredu. Zbog navedenog se u posljednjem stoljeću radikalno mijenja odnos škole prema profesiji dramskog pedagoga, koji više ne predstavlja učitelja koji donira svoje slobodno vrijeme kako bi provodio dramske aktivnosti u razredu, već školovana osoba čija je primarna funkcija osmišljavanje, uspostavljanje i provođenje dramskih metoda u razredu (Govedić, 2019).

Veliki doprinos razvoju dramskog odgoja dala je Međunarodna Udruga za dramu, kazalište i odgoj (IDEA), osnovana 1992. godine (Krušić, 1997). IDEA se bavi promicanjem drame, odnosno kazališta i obrazovanja predstavljajući ju u svjetskom kontekstu. Otvorena je regionalnim i međunarodnim udruženjima te drugim

institucijama, tijelima, mrežama, organizacijama, školama, sveučilištima i pojedincima koji rade u ovom području (IDEA, 2022).

U posljednjih pedesetak godina, dramski odgoj u zemljama engleskog jezika, posebno u Velikoj Britaniji, imao je ključan utjecaj na razvoj suvremenog dramskog odgoja širom svijeta, uključujući i Hrvatsku. Peter Slade, smatra se utemeljiteljem suvremene britanske dramske pedagogije. On je razvio koncept "dječje drame", koji se temelji na dječjoj spontanosti i organiziranom dramskom radu. Slade je naglasio važnost dramskih aktivnosti za sretan i uravnotežen razvoj djece, te je kroz svoj rad u Britaniji značajno doprinio integraciji dramskog odgoja u obrazovni sustav (Krušić, 2019).

Tadek Lewicky ističe tri ključna načela Sladeovog koncepta dječje drame: (1) dječja drama služi odgoju, a ne izvođenju školskih igrokaza, (2) njen cilj je razvoj uravnotežene ličnosti, a ne priprema malih glumaca, i (3) pedagog u drami treba biti promatrač i pomagač, a ne redatelj. Slade je pomaknuo fokus s umjetničkih na razvojne ciljeve dječje drame, naglašavajući njenu vrijednost kao stvaralačke djelatnosti. Njegov rad utjecao je na razvoj dramske pedagogije globalno, što su kasnije razvijali Brian Way i britanski dramski pedagozi poput Dorothy Heathcote i Gavina Boltona. Koncept "drame za odgoj" imao je veliki utjecaj na obrazovni sustav, ali je kasnije bio kritiziran zbog unutarnjih proturječnosti, posebno tijekom obrazovnih reformi u Velikoj Britaniji krajem 20. stoljeća (Krušić, 2019).

2.2.2. Razvoj dramske pedagogije u Hrvatskoj

Krušić (2010) navodi kako je početak suvremene dramske pedagogije u Hrvatskoj povezan s početkom suvremenog hrvatskog građanskog društva smještenog u prvoj polovici 19. stoljeća. Autor objašnjava kako se pojava prvih modernih ideja i osobnih promišljanja o edukativnoj funkciji i značaju dramskih i teatarskih praksi na području Hrvatske pojavljuje već pri kraju 18. stoljeća. Ipak, slab odaziv i manjak podrške ovim zamislima otežali su njihov daljnji razvitak (Krušić, 2010).

Zvezdana Ladika, utemeljiteljica hrvatske pedagogije drame te najznačajnija dramska pedagoginja njezinog razdoblja, u razdoblju između 1960. i 1970. godine prepoznala je korist dramske pedagogije u različitim oblicima rada s mladima, i to kako u okviru

školskih, tako i izvanškolskih aktivnosti. Njezin rad obuhvaća dugogodišnji rad u umjetničkoj pedagogiji te teorijsku obradu umjetničke i obrazovne drame. Dramski studio za djecu u dječjem kazalištu, kao i dramski razredi u školama, sadrže zadaću pomoći djeci prilikom oslobađanja spontanosti i razvoju kreativnih sposobnosti za umjetničko iskustvo (Ladika, 1970.; prema Dragović i Bilić, 2013.).

Iako je pedagogija drame u Hrvatskoj započela 1960-ih i 1970-ih godina unutar Zagrebačkog kazališta mladih, danas najviše možemo zahvaliti Hrvatskom centru za dramski odgoj (HCDO) za promociju ove discipline. HCDO je utemeljio je brojne radionice i seminare namijenjene profesionalcima raznih usmjerenja (nastavnici, dramski pedagozi, socijalni radnici, psiholozi itd.), koji mogu steći zvanje dramskog pedagoga na način da pohađaju radionice i seminare HCDO-a (Dragović i Balić, 2013). HCDO također ulaže napore u edukaciju javnosti o dramskoj pedagogiji kroz časopis Dramski odgoj i istoimenu knjižnicu koja sadrži knjige i objavljuje članke koje su napisali hrvatski i svjetski stručnjaci. Djelovanje HCDO pomaže u edukaciji i senzibilizaciji javnosti te boljem razumijevanju važnosti podučavanja kroz upotrebu dramskih tehnika, mogućnosti upotrebe dramskih metoda tijekom rada sa grupama različite dobi, bilo da je svrha drame kreativno korištenje slobodnog vremena, preveniranje ovisnosti, vršnjačkog nasilja, društveno neprihvatljivog ponašanja, poboljšanje kvalitete života u lokalnim zajednicama i slično (Dragović i Balić, 2013).

HCDO je nestranačka, nedržavna i neprofitna organizacija građana čiji je cilj poticanje dramskog obrazovanja i širenje njegove popularnosti te podrška razvoju teorijskih i praktičnih aspekata povezanih s tom temom (Hrvatski centar za dramski odgoj. O centru. Posjećeno 19.06.2024.). HCDO je osnovan 1996. godine. U proteklih 30-tak godina HCDO organizirao je brojne seminare i radionice za osposobljavanje dramskih pedagoga. Kroz navedene seminare brojni stručnjaci imali su prilike upoznati se i sa specifičnim oblikom dramskog rada, s forum kazalištem. Edukacije i provođenje forum-kazališta započeto je u Hrvatskoj poslije Domovinskog rata, kroz humanitarne organizacije koje su tehnike koje koristi kazalište potlačenih provodile kao oblik socio-psihološkog liječenja. Kako se forum-kazalište dalje razvijalo, njegovi su aspekti počeli nalaziti primjenu u dramsko-pedagoškim aktivnostima dramskih radionica i obrazovnog kazališta (Krušić, 2007).

Iako dramski odgoj još uvijek nije u potpunosti integriran u hrvatski obrazovni sustav (osim unutar nastave hrvatskog jezika, te povremeno u nekim drugim slučajevima, uglavnom u osnovnim školama zahvaljujući entuzijazmu i znanju obučenih nastavnika - dramskih pedagoga), prihvaćen je u različitim dijelovima lokalnih zajednica, kao izvanškolska i slobodna aktivnost za djecu i mlade (Dragović i Balić, 2013).

Izvrzne rezultate na području dramske pedagogije postigao je Dramski studio Tirena iz Zagreba, zahvaljujući sustavnom radu na području dramskog izraza s mladima te stalnoj promociji dramske pedagogije u Hrvatskoj i šire. Dramski studio Tirena organizirao je 11. Europski dramski susret, a od 2004. godine uspješno provodi ljetni kazališni kamp u Pazinu, koji je zamišljen kao niz dramskih radionica za djecu, mlade, studente, nastavnike i dramske pedagoge (Dragović i Balić, 2013).

Danas se edukacije iz područja dramskog odgoja provode na visokoškolskim ustanovama koje obrazuju učitelje i odgajatelje, ali i druge struke (socijalne radnike, socijalne pedagoge), npr. kroz izborni predmet Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te na Fakultetu za edukaciju i rehabilitaciju Sveučilišta u Zagrebu (Dragović i Balić, 2013).

U Hrvatskoj formalni obrazovni programi za dramske pedagoge nisu postojali sve do 2016. godine, kada je pokrenut poslijediplomski specijalistički studij Dramske pedagogije unutar okvira Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. O studiju. Posjećeno 11.08.2024.).

Unatrag tridesetak godina vidljivo je povećanje broja stručnjaka koji su motivirani primjenjivati dramske metode u svom radu s djecom, mladima i drugim skupinama korisnika, te kroz različite edukacije razvijaju svoje kompetencije iz područja dramske pedagogije. Vidljiv je i porast stručnih programima i projekata raznih nevladinih udruga u kojima se primjenjuju dramske metode. Jedan od primjera nevladine udruge koja provodi takav program je udruga RODA - Roditelji u akciji. Udruga RODA aktivna je u područjima podrške roditeljima, a provodi razne edukacije i radionice koje uključuju dramske metode. Primjer je projekt Erasmus+ Parenting Plus, koji se bavi podrškom roditeljima i koristi interaktivne pristupe, uključujući dramske metode, za educiranje roditelja i stručnjaka (RODA, 2021.; posjećeno 03.08.2024).

Evidentirana je primjena dramskih metoda i u različitim rehabilitacijskim ustanovama, kao što su Odgojni zavod Turopolje, Centar za odgoj i obrazovanje „Vinko Bek“ i slično (Blažeka Kokorić i sur., 2011., Matković, 2007.).

Iako se zanimanje za dramski odgoj s godinama u Hrvatskoj povećava, doima se da dramski odgoj i dalje nije dovoljno široko priznat i prihvaćen kao snažan alat za poticanje pozitivnih promjena u pojedincu, grupi i širem društvu.

3. RAZLIČITE FORME DRAMSKOG IZRAŽAVANJA U GRUPNOM RADU

U radu s različitim grupama korisnika mogu se koristiti različite dramske aktivnosti i tehnike rada koje su orijentirane na oživotvorenje zamišljenog dramskog svijeta među članovima grupe, a baziraju se najvećim dijelom na improvizaciji i fikcijskim preuzimanjima uloga (Gruić, 2022). Dramske izvedbe članova grupe nisu prvenstveno osmišljene za predstavljanje publici, već su usmjerene na učenje, osobni rast, socijalizaciju i psiho-socijalnu podršku (Blažeka, 2002).

Dramske tehnike mogu biti izmijenjene u svojoj strukturi, sukladno zahtjevima članova grupe te cilju zbog kojeg se provodi grupni rad. Postizanje terapijskog i/ili socijalizacijskog učinka kroz upotrebu dramskih tehnika ostvaruje se uz stručno vođenje i praćenje grupnih procesa, poticanjem kvalitetnog socijalnog kontakta i međusobne komunikacije između članova grupe, te izgradnjom grupne atmosfere koja pruža članovima grupe osjećaj sigurnosti i prihvaćenosti (Blažeka, 2002). Kroz različite dramske aktivnosti djeluje se holistički, sjedinjuje se intelektualna spoznaja s proživljenim emocijama i estetskim doživljajem te nastaje potpuno iskustvo (Krušić, 2001; prema Blažeka, 2002).

Grupni rad koji se bazira na korištenju različitih formi dramskog izražavanja obično obuhvaća različite dramske igre, vježbe i improvizacije, različite dramske tehnike uključene u procesnu dramu, forum-kazalište, play-back teatar i slično.

U nastavku će biti predstavljene neke specifičnosti i primjeri za svaku od navedenih formi dramskog izražavanja.

3.1. Dramske igre

„Dramske ili scenske igre su organizirane aktivnosti u kojima se sudionici prenose u određene situacije, lica, pojave ili stvari.“ (Blažeka, 2002: 88) Dramske igre (kao i bilo koje društvene igre) podrazumijevaju određena pravila, ali ostavljaju svakom članu grupe i prostor za kreativno izražavanje i stvaralaštvo (Blažeka, 2002). Dramske aktivnosti doprinose opuštanju članova grupe i pripremaju ih za nastavak dramskog rada. Nadalje, dramske igre potiču razvoj koncentracije, kreativnosti i razmišljanja te potiču članove grupe da dožive i izraze ono što su doživjeli. Igre se izvode unutar grupe te traže aktivno participiranje svakog člana grupe. Dramske igre između ostalog dovode do jačanja povezanosti unutar grupe, osjećaja pripadnosti i suradnji u postizanju specifičnih ciljeva. Sve navedeno doprinosi unapređenju socijalnih odnosa (Blažeka, 2002). Slade (1954) navodi kako igru možemo definirati kao spontanu intelektualnu i tjelesnu aktivnost djeteta, koja čini bitan aspekt sazrijevanja i razvoja osobnosti. Unutar pedagogije igra služi odgoju, obrazovanju i razvoju stvaralačkih sposobnosti.

Dramske igre također možemo definirati i kao strukturirane grupne aktivnosti s jasno definiranim pravilima uz otvoren prostor za stvaralaštvo i kreativnost. Dramske igre često imaju natjecateljski karakter te su usmjerene na grupnu dinamiku zbog čega se provode isključivo uz uvjet da svaki član grupe sudjeluje. Svrha im je povećanje grupne kohezivnosti, osjećaja zajedništva, razvoj kvalitetnijih socijalnih odnosa te osvještavanje potrebe članova grupe za međusobnu pažnju i zajednički angažman prilikom rješavanja specifičnih zadataka. Nadalje, dramskom igrom potiče se vježbanje koncentracije, mašte i opuštanja, razvijanje mišljenja te se nastoji osposobiti sudionike za cjelovito iskustvo i artikuliranje onoga što su doživjeli (Blažeka Kokorić, 2020).

Dramske igre mogu biti provođene kao zasebne aktivnosti ili kao dio trenutnog dramskog procesa. Dramske igre mogu biti korištene kao uvodne aktivnosti gdje služe kao priprema za daljnji rad, kao sredstvo opuštanja i oslobađanja sudionika. Osim toga, mogu biti korištene kao aktivnosti u prijelazu između dvaju dramskih događaja gdje se koriste za dublju proradu i spajanje segmenata dramskog događaja. Nadalje, mogu

biti korištene kao aktivnost u zaključnom dijelu rada kao sredstvo integracije iskustva i završnog opuštanja sudionika (Blažeka Kokorić, 2020).

Postoji nekoliko vrsta dramskih igara koje razlikujemo ovisno o fokusu na razvoj specifične vještine. Razlikujemo „...*dramske igre s pokretom, dramske igre sa zvukom, dramske igre za razvoj opažanja i pamćenja, dramske igre za poticanje mašte, igre povjerenja, igre za jačanje komunikacijskih vještina i slično.*“ (Blažeka Kokorić, 2020.: 87).

Pedagoška enciklopedija autora Potkonjak i Šimleša (1989) ističe da dramske igre posjeduju odgojno-obrazovni značaj jer potiču razvoj mašte, koncentracije, pažnje, mišljenja i pamćenja te zaključivanja. Uz navedeno, korištenje dramskih igara proširuje vokabular, poboljšava improvizaciju govora i artikulacijske sposobnosti, ekspresivnost i upravljanje pokretima, zapažanje simbola i boja. Provođenje igara unutar grupe omogućuje oslobađanje od različitih psiholoških napetosti i usmjerava na međusobnu brigu i podršku (Potkonjak i Šimleša, 1989).

Kao primjer dramske igre može se navesti dramska igra „Pusti otok“. Igra se odvija na tako da članovi grupe stoje u krugu oko papira veličine otprilike 1x1 metar (veličina papira određuje se prema broju članova grupe). Papir simbolizira napušteni otok, a članovi grupe su utopljenici u moru čiji je cilj dospjeti na otok i spasiti se od utapanja. Tijekom prvog kruga igre svi sudionici mogu stati na papir, no poslije toga u svakom sljedećem krugu voditelj smanjuje veličinu papira. Sudionici dobivaju isti, ali svaki put sve teži zadatak: zajedničkim snagama i kreativnošću trebaju pronaći način da se svi spase tako da se popnu na „pusti otok“. Kroz ovu dramsku igru potiče se grupna dinamika, kooperativnost i grupna kohezivnost (Blažeka Kokorić, 2022).

3.2. *Dramske vježbe*

„Dramske ili scenske vježbe su namjerne, prethodno planirane aktivnosti, usmjerene na osposobljavanje sudionika za što uspješnije izvođenje bilo kakve operacije (motoričke, perceptivne, intelektualne).“ (Blažeka, 2002: 91). Njihova glavna svrha jest omogućiti spoznaju i osvještavanje vlastitog tjelesnog ja. Dramske vježbe pomažu

u otklanjanju početne nelagode i prevladavanju straha ili srama od provođenja neke aktivnosti ispred drugih ljudi (Blažeka, 2002).

Prema Boalu (2009) dramske vježbe su različiti fizički pokreti koji uključuju respiratorne, motoričke i vokalne, a koji omogućuju stjecanje veće svijesti i znanja o svome tijelu. Dramske vježbe također nam pomažu steći znanje „... o odnosima s drugim tijelima, gravitaciji, prostoru, udaljenosti, težinu, brzini.“ (Blažeka Kokorić, 2020.:88).

Svaka dramska vježba predstavlja način unutarnjeg promišljanja i introspekcije, odnosno monologa. S druge strane, dramske igre fokusiraju se na izražavanje tijela kao sredstvo komunikacije, čineći ih oblikom dijaloga koji zahtijeva interakciju s drugima, odnosno ekstraverziju. Scenske vježbe služe kao tehnike za dublje upoznavanje samog sebe, omogućujući bolje razumijevanje vlastitih osjećaja, misli i raspoloženja. Kada bolje poznajemo svoja unutarnja stanja, lakše upravljamo sobom, donosimo autentične odluke i jačamo kontrolu nad svojim životom, što dovodi do povećanog samopouzdanja (Blažeka Kokorić, 2020).

Primjer možemo vidjeti u vježbi naziva „Razmjena emocija“. Cilj ove vježbe je razviti sposobnost emocionalne empatije prema situaciji druge osobe (Blažeka Kokorić, 2022). Vježba se izvodi tako da se sudionici trebaju podijeliti u parove, uz održavanje potpune tišine i visoke razine koncentracije. Sudionici su postavljeni jedan naspram drugome i promatraju jedan drugoga. Jedan od njih pokazuje svoje raspoloženje mimikama lica osobi nasuprot sebe, dok ta osoba pažljivo promatra izvođača s ciljem što boljeg doživljavanja prikazane emocije. Na znak voditelja uloge se mijenjaju te se vježba ponavlja. Naposljetku se razgovara o provedbi vježbe te o vlastitoj mogućnosti uživanja u tuđu emociju. Navedena aktivnost može poslužiti kao poticaj za samoanalizu sudionika te dijeljenje iskustva o tome kako se nosimo s tuđim i vlastitim emocijama (Blažeka Kokorić, 2022).

3.3. Dramske improvizacije

Dramske ili scenske „improvizacije su psiho-fizičke aktivnosti u kojima pojedinac ili grupa, bez prethodne pripreme, pomoću različitih scenskih izraza interpretiraju

određeni zadatak s ciljem njegova rješavanja“ (Šušković-Stipanović, 1998: 93). Improvizirati je moguće na tri načina: pojedinačno, u dijelu grupe ili u sklopu cijele grupe. Postoji više vrsta improvizacije koje uključuju: „tjelesne improvizacije (koriste se pokretom, mimikom, položajem tijela i drugim neverbalnim znakovima), govorne improvizacije (koriste se riječima, tonom glasa i drugim verbalnim znakovima), kombinirane improvizacije (uključuju različite dramske izraze)“ (Blažeka, 2002: 93). Za izvođenje improvizacije potrebno je unaprijed odrediti temu ili zadati specifičan zadatak. Tema može biti riječ, izjava ili kratka priča s jasno definiranim početkom improvizacije. Improvizacije su obično vremenski ograničene na nekoliko minuta. Nakon izvedene improvizacije, ključno je zajednički analizirati ono što je viđeno i doživljeno. (Blažeka, 2002).

Scher i Verrall (2006) ističu da je improvizacija dramski oblik koji najbrže dovodi do rezultata. Oni objašnjavaju da je to zbog toga što sudionici odmah postaju aktivni bez potrebe za prethodnim pripremama ili učenjem teksta, te zbog stalnog suočavanja s realnim problemima koji im omogućuju izražavanje i najdubljih emocija (Scher i Verrall, 2006). Autori naglašavaju kako je razumijevanje, izražavanje i upravljanje vlastitim emocijama, kao i prepoznavanje tuđih osjećaja, ključno, ali često zanemareno u obrazovanju. Također navode da kroz improvizaciju sudionici razvijaju toleranciju, empatiju i međusobno poštovanje (Scher i Verrall, 2006).

„Zamjena uloga“ je naziv aktivnosti koja nam može poslužiti kao primjer za dramsku improvizaciju. Navedena aktivnost predstavlja djelotvoran način sagledavanja uloge iz drugačijeg kuta. Tijekom ove aktivnosti članova grupe se potiče na ulaz u misli druge osobe. Nakon provedbe aktivnosti, sudionici mijenjaju uloge kako bi mogli iskusiti situaciju iz oba gledišta (Scher i Verrall, 2006).

3.4. Procesna drama

Procesna drama predstavlja složeniji oblik dramskog rada u kojem članovi grupe i voditelj zajedno kreiraju scenski svijet, istovremeno ga nastanjujući. Sudionici ulaze i izlaze iz uloga, učestvuju u stvaranju tijekom događaja, istražujući značenja koja ti događaji mogu predstavljati liku u priči ili pojedincima osobno (Gruić, 2002).

Pojedinci su odgovorni za kreiranje svijeta te se u njemu mentalno, emocionalno i fizički angažiraju. Uloge u koje sudionici ulaze najčešće su grupne, što znači da svi sudionici ulaze u jednu zajedničku ulogu. Sudjelovanje u grupnoj ulozi omogućuje pojedincu da personalizira svoju vlastitu ulogu i dodatno je oblikuje prema vlastitom izboru (Gruić, 2002).

Procesna drama je definirana kao tehnika i pedagoški žanr odgojnog kazališta, razvijena je kroz radionice u Hrvatskoj i inozemstvu te proučavanjem dramsko-pedagoške literature. Ova forma kazališta temelji se na oživljavanju dramskog svijeta unutar procesa u kojem su stvaranje, izvođenje, iskustvo i razmišljanje međusobno povezani i događaju se istovremeno (Gruić, 2002; prema Rimac Jurinović, 2016). Cecily O'Neill (1995) navodi kako je procesna drama podvrsta odgojne drame, naglašavajući njezin potencijal i ograničenja kao dramske umjetničke forme. (O'Neill, 1995; prema Rimac Jurinović, 2016).

Procesna drama se temelji na znanju i vještinama koje sudionici već posjeduju, dok se nova znanja stječu kroz pregovaranje unutar fiktivnih situacija. Ključne karakteristike procesnih drama podrazumijevaju da: svaki sudionik treba sudjelovati, vanjska publika nije uključena, voditelji procesa imaju aktivnu ulogu, struktura je podijeljena u epizode i organizacija u faze (Rimac Jurinović, 2016). Veoma važna značajka procesne drame kao metode kazališta za odgoj jest uključenost svih članova grupe u dramsko događanje. Sudjelovanje se događa tijekom improvizacije koja se provodi kroz razne zadatke. Improvizacijom sudionici stvaraju svijet dramskog događanja. Iako je publika bitan faktor kazališne izvedbe, njezino ne postojanje u procesnoj drami nadomješta se sudjelovanjem sudionika, zbog čega se procesna drama i dalje može nazvati kazališnom formom (Morgan i Saxton, 1987; O'Neill, 1995.; prema Rimac Jurinović, 2016).

Procesna drama karakterizira sudjelovanje sudionika u stvaranju dramskog svijeta, koji nije definiran izvana, već se razvija iznutra kroz njihovu interakciju. Sudionici istovremeno doživljavaju i stvaraju događaje, čime nastanjuju i stvarni i imaginarni svijet (O'Neill, 1995.; prema Rimac Jurinović, 2016). August Boal ovaj koncept objašnjava pojmom "spectactors", kombinacijom gledatelja i glumca, koja predstavlja novi odnos između glumca i publike (Rimac Jurinović, 2016).

Procesna drama se sastoji od epizoda, koje su funkcionalne jedinice i ne slijede nužno linearan slijed. Epizode mogu naglašavati prošlost, sadašnjost ili budućnost i uključuju promjene uloga, organizacijsku strukturu ili skokove u vremenu (Gruić, 2002; prema Rimac Jurinović, 2016).

Procesna drama prikladna je za ispitivanje raznovrsnog sadržaja, poput suvremenih društvenih pitanja, a njezin cilj u radu s grupom je dublje shvaćanje svijeta, njegovih načina funkcioniranja i mjesta pojedinca unutar njega (Blažeka Kokorić i sur., 2011).

Primjer procesne drame preuzet je od autorice Juzbašić (2018) koja je kreirala procesnu dramu na temu zaštite djece od nepoznatih osoba, prvo ju je realizirala s kolegama, a zatim i s djecom u dobi od tri do šest godina u Dječjem vrtiću Sunčev sjaj-Nazaret. Ciljevi provođenja ove procesne drame bili su vođenje sudionika tijekom stvaranja procesne drame, povezivanje priče o vuku i sedam kozlića s primjerom iz stvarnog života, definiranje odnosa među likovima te poticanje sudionika na razmišljanje ovim temama (Juzbašić, 2018). Procesnu dramu započeli su uz vježbu vođenja mašte kroz priču o vuku i sedam kozlića. Sudionike se potiče na doživljavanje priče na način da se potakne pamćenje i osjećajnost sudionika, nakon čega je proveden razgovor o mišljenjima, doživljajima i osjećajima koji su se pojavili tijekom vođene fantazije. Nakon ove aktivnosti, provedena je aktivnost naziva vrući stolac. Cilj ove aktivnosti je poticanje sudionika na razumijevanje ponašanja likova, shvaćanje razloga njihovih postupaka, odnosa s drugim likovima te razumijevanje osjećaja vezanih za probleme koji se pojavljuju (Juzbašić, 2018). Iduća aktivnost je unutarnji monolog uz zamrznuti prizor gdje svaki sudionik ulazi u poziciju jednog od likova, zauzmu određenu zamrznutu pozu te na dodir voditelja odrade kratku improvizaciju lika čiju su ulogu preuzeli. Ta radnja ponavlja se dok svako dijete ne odbije priliku odglumiti svog lika. Kombinacija unutrašnjeg monologa i zamrznutog prizora omogućuje sudionicima vlastito doživljavanje situacije i izražavanje vlastitog mišljenja o događajima. Nadalje, navedeno osnažava mogućnost koncentracije i povećava maštu pojedinog sudionika. Sljedeća tehnika je Anđeo i vrag u kojoj se sudionici podijele u trojke. Jedan sudionik igra kozlića, dok ostala dva predstavljaju majku (anđeo) i vuka (vrag), koji ga pokušavaju uvjeriti da postupi prema njihovim savjetima u situaciji kada su kozlići sami kod kuće. Kozlić na kraju odlučuje koga će poslušati (Juzbašić, 2018). Zatim slijedi tehnika "Prikaz/izvješće o događaju," gdje sudionici u trojkama

prepričavaju događaj iz različitih uloga: novinara, policijskog glasnogovornika i svjedoka. Cilj je dodatno promisliti o problemskoj situaciji iz različitih perspektiva. Procesna drama završava tehnikom "lanac misli," gdje sudionici stoje u krugu te svaki od njih pojedinačno daje savjet o tome što bi oni napravili u sličnoj situaciji u budućnosti, djelujući kao „kolektivna majka“ (Juzbašić, 2018). Procesna drama koja se provela u vrtićkoj skupini prilagođena je djeci i njihovoj dobi, odnosno, pojednostavljena je te su izbačene neke aktivnosti kako bi se održala koncentracija djece. Autorica ovog primjera procesne drame navodi kako procesna drama nije bila osiromašena izbacivanjem tehnike unutrašnjeg monologa kroz zamrznute prizore i prikaza/izvješća o događajima. Autorica također navodi kako je izbacivanje ovih tehnika pridonijelo olakšanoj provedbi cjelokupne procesne drame (Juzbašić, 2018).

3.5. Forum teatar

Forum teatar ili forum kazalište jest „*dramska tehnika koja uključuje skupno istraživanje dramske situacije kroz improvizaciju. Premda samo dio skupine improvizira, dok ostatak promatra, svi njezini članovi sudjeluju u oblikovanju prizora kroz raspravu. Članovi skupine mogu također zaustaviti scensko zbivanje kako bi predložili svoje rješenje ili pak mogu sami preuzeti igranje neke uloge*“ (Ontario Curriculum, 2001; prema Krušić, 2007.: 28).

Forum kazalište drugačije se može odrediti kao „*oblik participativnog improvizatorskog kazališta u kojem gledatelji, uz posredničku ulogu džokera, aktivno – pitanjima, savjetima glumcima te igranjem uloga – sudjeluju u raščlambi i rješavanju nekog društvenog, njima bliskog problema što im ga nudi izvorna, unaprijed pripremljena, forum-priča*“ (Krušić, 2007.: 28).

Glavni akteri forum predstave su gledatelji, čija je zadaća aktivno sudjelovati u traženju rješenja problema prikazanog na sceni (Krušić, 2007). Forum predstava uključuje i ulogu zvanu džoker. Džokerova zadaća je pronalaženje rješenja za nepovoljne situacije; on intervenira kada predstava zastane, te ju vodi i usmjerava. Džoker djeluje kao posrednik, moderator i voditelj (Krušić, 2007).

Tvorac i idejni začetnik forum kazališta je Augusto Boal kazališni redatelj, pisac i politički aktivist (Krušić, 2009). Augusto Boal prezentirao je najprije ideju o kazalištu potlačenih koje predstavlja političko kazalište sa svrhom postizanja promjena u društvenim odnosima. Forum kazalište je samo jedna od mnogih metoda primijenjenih unutar kazališta potlačenih. (Boal, 2009). Augusto Boal je već 1971. godine, u Brazilu prvi put izdao svoju knjigu „Kazalište potlačenih“. Tehniku forum kazališta Boal prvi put provodi 1973. godine u okviru programa opismenjavanja stanovništva zbog vjerovanja da medij kazališta nepismenima, neobrazovanima i potlačenima omogućuje izražavanje stavova i uvjerenja (Krušić, 2007). Augusto Boal osnovao je nekoliko centara i družina kazališta potlačenih te je organizirao prvi festival kazališta potlačenih. Boal je napisao još nekoliko knjiga o ovoj tematici, uključujući „Igre za glumce i ne-glumce“, „Duga želje“ i „Zakonodavno kazalište“ (Krušić, 2007).

Forum kazalište nastalo je 1973. godine. Od tada pa sve do danas, razvija se kao oblik participacijskog kazališta te kao učinkovita didaktička tehnika prikladna za rad sa socijalizacijskim, terapijskim i pedagoškim skupinama (Krušić, 2007).

Auguste Boal (2009) opisuje pet kategorija igara i vježbi unutar kazališta potlačenih. Prva kategorija, pod nazivom „Osjećamo ono što dotičemo“, za cilj ima premostiti jaz između dodirivanja i osjećanja. Druga kategorija, „Slušamo što čujemo“, nastoji premostiti jaz između slušanja i čujenja. Treća kategorija ima za cilj razvoj više osjetila istovremeno, a naziva se „Poticanje više osjetila“. „Vidjeti što gledamo“ naziv je četvrte kategorije kojoj je cilj upravo to, vidjeti ono u što gledamo. Posljednja kategorija zove se „Pamćenje osjećaja“, u kojoj se pamćenje koje posjeduju osjetila pokušava probuditi (Auguste Boal, 2009).

Krušić (2007) pojašnjava da se danas forum kazalište primjenjuje u dva oblika, kao dramsko-pedagoška i radionička tehnika te kao kazališna predstava. Ponekad je teško povući jasnu granicu između ova dva oblika, pogotovo kada je forum predstava ujedno i završnica forum radionice.

Peruško (2007) u poglavlju knjige „Ne raspravljaj, igranj“ navodi sljedeći primjer upotrebe forum kazališta kao provedenu radionicu i završnu izvedbu forum predstave: Radionica je trajala 5 dana po dva sata te je u njoj sudjelovalo devet učenika. Prvi dan igrane su se igre upoznavanja s ciljem opuštanja grupe, nakon čega je krenula faza

objašnjavanja forum kazališta kroz igre nakon kojih su pričali o mogućnosti primjene naučenog iz igara u stvarnom životu uz osvrt na temu tlačitelja i potlačenih.

Drugi dan bio je posvećen oblikovanju kipova na različite teme nakon čega je proveden razgovor o interpretaciji kipova i njegovim mogućim značenjima.

Treći dan sudionici su dobili mogućnost biranja teme po želji nakon čega su odabranu temu prikazivali kroz 4 skulpture koje predstavljaju razvoj tlačenja. Nakon svake izvedbe, proveden je razgovor o načinu poboljšanja interpretacije priče i njezinog daljnjeg razvoja.

Četvrti dan bio je posvećen razvoju forum priče. Sudionici su se podijelili u dvije skupine te su do kraja tog susreta razvili grubu strukturu dviju forum priča. Osim toga, svatko se bavio oblikovanjem svog lika (motivacija lika i kratak životopis o njemu). Također, vježbali su unutrašnji monolog likova (Peruško, 2007).

Zadnji dan posvećen je završavanju obje forum priče, uređivanju detalja i izradi spojnice među prizorima te uvježbavanje izvedbe kroz razne tehnike. Kraj radionice iskorišten je za završne probe i uvježbavanje nastupa. Jedna grupa je izvela svoju priču, dok je druga grupa bila aktivno uključena nudeći rješenja.

Prava izvedba pred publikom provela se na isti način, izvedba priče uz komentare i aktivno sudjelovanje publike (Peruško, 2007).

3.6. Play-back teatar

Play-back teatar je tehnika koja potječe iz SAD-a. Tvorac tehnike je Johnatan Fox, koji ju je prvi put upotrijebio 1974. godine. Ova tehnika rezultat je kombiniranja terapijske tehnike Morenove Psihodrame i Teatra spontanosti baziranog na dramskim improvizacijama. Danas postoji velik broj organizacija u svijetu koje rade s različitim skupinama korisnika uz pomoć principa Play-back teatra. Play-back teatar se bazira na pričanju osobne priče (glavna tema je osobna priča sudionika dobrovoljca koju dobrovoljac ispriča pred drugima, nakon čega se priča odigra na licu mjesta). Voditelj vodi odigravanje priče sve dok osoba koja je ispričala priču nije zadovoljna

vjerodostojnošću izvedbe. Voditelj treba voditi računa o uspostavljanju grupne atmosfere u kojoj je otvaranje pojedinca popraćeno osjećajem poštovanja, prihvatanja i blagonaklonosti drugih sudionika. Kroz pričanje osobnih priča, dijeljenje osobnih iskustva i estetski doživljaj play-back teatra, potiče se dijalog raznih strana koje sudjeluju u procesu, sposobnost duboke empatije i osjećaj zajedništva, bez otvaranja prostora za diskusije (Blažeka Kokorić, 2022).

Johnatan Fox (2004) navodi kako je ideja za play-back teatar nastala iz psihodrame, iako s njom nije istovjetna. Ističe kako postoji zabuna koja proizlazi iz mišljenja da je play-back teatar grana psihodrame. Objašnjava kako osjeća veću povezanost play-back teatra s dramskim radom Morena, u fazi prije razvoja psihodrame, kada je Moreno vodio dramske skupine u Beču, pod nazivom Teatar spontanosti (Fox, 2004).

4. PRIMJERI KORIŠTENJA DRAMSKIH METODA U RADU SA SPECIFIČNIM SKUPINAMA KORISNIKA

U ovom poglavlju bit će prikazane prednosti i primjeri korištenja različitih oblika dramskog rada sa specifičnim skupinama korisnika.

4.1. Dramski rad s predškolskom djecom

Jurjević (2023) u svom djelu prikazuje projekt koji je za cilj imao poticanje razvoja dramskog izražavanja kod predškolske djece kroz korištenje procesne drame kao glavne metode. Ciljevi ovog projekta bili su pomoći djeci u izražavanju svojih emocija i misli kroz dramske aktivnosti, razviti kreativnost i maštovitost kod djece kroz igranje uloga i sudjelovanje u zamišljenim dramskim situacijama te poboljšati socijalne vještine djece kroz zajednički rad u grupi tijekom procesne drame. Rezultati su pokazali kako su djeca koja su sudjelovala u projektu razvila bolje komunikacijske i socijalne vještine, kao i veći osjećaj za suradnju i empatiju. Procesna drama omogućila im je da kroz igru i umjetnički izraz istraže različite uloge i situacije, što je doprinijelo njihovom emocionalnom i socijalnom razvoju (Jurjević, 2023).

Tijekom projekta, djeca su sudjelovala u različitim dramskim igrama i scenarijima koji su ih poticali na suradnju i zajedničko istraživanje tema poput obiteljskih odnosa, prijateljstva i svakodnevnih životnih situacija. Rad se odvijao u opuštenoj atmosferi, gdje su djeca slobodno izražavala svoje ideje i osjećaje, dok je voditelj (odgojitelj) pružao smjernice i potporu, bez nametanja krutih struktura ili pravila (Jurjević, 2023). Jedan od primjera aktivnosti uključivao je situaciju u kojoj su djeca bila potaknuta da "posjete" zamišljeni grad u kojem su se suočavala s različitim izazovima i situacijama, kao što su organiziranje proslave ili pomaganje prijatelju u nevolji. Kroz takve aktivnosti, djeca su razvijala svoje socijalne vještine, sposobnost rješavanja problema i empatiju. Projekt je bio vrlo uspješan u poticanju dječje maštovitosti i izražajnosti, a djeca su pokazala veće samopouzdanje i spremnost za komunikaciju s vršnjacima (Jurjević, 2023).

Bojović (2013) navodi također brojne prednosti korištenja dramskih metoda u radu s djecom predškolske dobi. Ističe da dramsko-scenske igre pružaju prostor za identifikaciju s likovima, slobodu izbora i izražavanje osobne kreativnosti djece. Prikladne su za rad s djecom urednog psihofizičkog razvoja, ali i za rad s djecom koja pokazuju određeno odstupanje, poteškoću ili problem u psihofizičkom razvoju (Bojović, 2013).

Perić Kraljik (2009) također ističe da se kroz upotrebu dramskih metoda obogaćuju tradicionalne metode odgoja i obrazovanja te da se na taj način potiče razvoj različitih sposobnosti kod djece predškolske dobi, aktivira se njihova intelektualna znatiželja i razvoj emocionalne inteligencije (Perić Kraljik, 2009).

4.2. Dramski rad s djecom i mladima s teškoćama u razvoju

Temeljna svrha korištenja dramskih metoda u radu s djecom i mladima s teškoćama u razvoju je pružiti podršku svakom djetetu da u potpunosti razvije svoje potencijale. Na taj način želi se osigurati razvoj osobnosti u smislu fizičkog, psihičkog i socijalnog aspekta usprkos raznim teškoćama koje su obuhvaćene, poput zdravstvenih, psihofizičkih ili socijalnih (Janković i sur. 2000).

Prilikom izvođenja dramskih aktivnosti, potrebno je obratiti pažnju na specifičnosti pojedinca u pogledu njegovog zdravstvenog, fizičkog ili psihološkog stanja te ih

uvažiti pronalaženjem prave mjere za postavljanje zadataka i zahtjeva pred svakog pojedinca. Kod ove skupine korisnika javljaju se početni otežavajući faktori u obliku objektivnih i subjektivnih teškoća (Janković i sur. 2000). Usprkos tome, korištenje dramskih metoda značajno doprinosi postizanju pozitivnih pomaka u sferi socijalizacije i individualizacije djece s teškoćama u razvoju (Janković i sur., 2000). Korištenje dramskih metoda kod ove skupine višestruko korisno i poželjno jer pojedinac nauči pravilno izraziti sam sebe (govorno, tjelesno i emotivno) te nauči prihvaćati druge. Primjena dramskih tehnika može potaknuti pozitivnu promjenu te umanjiti probleme vezane uz strah od javnog nastupa, nedostatak samopouzdanja i doživljaja neprihvaćenosti. Dramske tehnike oslobađaju resurse i kapacitete djece s posebnim potrebama koji su često blokirani u njihovoj socijalnoj sredini. Osim toga, potiču razvoj komunikacijskih i socijalnih vještina, pomažu im u suočavanju se sa životnim problemima i rješavaju ih na pozitivan način te pomažu u prevladavanju frustracija i agresivnih impulsa.

Anita Matković, zaposlenica i voditeljica dramskih grupa Centra za slijepu i slabovidnu „Vinko Bek“ u Zagrebu, u poglavlju Priručnika forum kazališta ukratko prikazuje primjer dramskog rada sa slijepima i slabovidnima. Radi se o radionici forum-kazališta s učenicima srednje škole „Vinko Bek“. Dramski rad se provodio kroz sedam susreta u grupi od sedam srednjoškolaca. Autorica navodi kako su primarni ciljevi ove radionice bili osvještavanje, podizanje samopouzdanja, ukazivanje na probleme ove marginalizirane skupine, stvaranje kohezije i povezivanje grupa. Tijekom rada uočen je početni otpor sudionika, koji se s vremenom smanjio te su se sudionici počeli opuštati, konstruktivno sudjelovati i otvarati se. Matković ističe kako forum teatar djeluje na osvještavanje te podizanje samopouzdanja sudionika, u ovom slučaju slijepih i slabovidnih osoba (Matković, 2007).

4.3. Dramski rad sa zatvorenima

Brojni autori navode da primjena dramskih metoda u radu sa zatvorenima potiče razvoj socijalnih i kognitivnih vještina te doprinose ostvarenju ciljeva rehabilitacijskih programa (Moller, 2003; prema Strah, 2018). Pozitivne promjene primijećene su i u verbalnoj komunikaciji, prosuđivanju, vještinama rješavanja problema i upravljanja

sukoba. Osim toga, dramske metode doprinose poboljšanju povezanosti s drugima, potiču porast povjerenju i osjećaja svrhovitosti (Strah, 2018). Istraživanja pokazuju kako su programi utemeljeni na dramskom pristupu smanjili disciplinske incidente unutar zatvora, recidivizam te bilježe uspjehe u pripremanju zatvorenika za otpust (Moller, 2003; prema Strah, 2018).

Iako su se dramski postupci pokazali kao učinkovite metode rehabilitacije, u hrvatskim kaznenim tijelima nisu zaživjeli, iako se u drugim zemljama koriste preko pedeset godina. Strah (2018) smatra kako je to iz razloga što prijevod literature na hrvatski jezik ne postoje te što je pristup literaturi ograničen. Navodi kako je potrebno detaljno izučiti i prevesti stranu literaturu na ovu temu, educirati stručnjake te ih poticati na korištenje dramskih metoda u rehabilitacijskom radu u zatvorskom sustavu (2018).

Dramska pedagoginja Ivana Marijančić jedna je od rijetkih osoba koja je provela dramske radionice u zatvorskom sustavu u Hrvatskoj, u kaznionicama Požega i Lepoglava. U poglavlju Priručnika forum-kazališta opisuje rad u kaznionici za žene Požega u obliku svakodnevnog dnevnika događanja. Na radionicu se uključilo osamnaest žena. Rad je bio koncipiran na način da su prvi dan bile igrane uvodne dramske igre i vježba povjerenja, drugi dan nadodane su i kreativne vježbe s kipovima, pokretnim slikama i ritam-mašine na razne teme. Kroz spomenute aktivnosti, zatvorenice su otkrivale svoje stavove, viđenja i vlastita iskustva s dramom. Treća radionica započeta je s vježbama u kojima se očituje tlačenje, što su zatvorenice jako dobro prihvatile jer same sebe smatraju potlačenima u zatvorskom sustavu. Nakon toga odrađena je vježba opuštanja, nakon čega su se posvetili tehnici izrade Živih kipova i njihovom analiziranju. Tijekom analiziranja Živih kipova, sudionice su pričale njihove stvarne priče koje su poslužile kao teme za forum priču. Taj dan osmišljene su dvije forum priče, jedna o podmetanju droge i protuzakonitom postupanju policajaca, dok je druga govorila o obiteljskom nasilju. Četvrta i peta radionica poslužile su za uvježbavanje prikaza forum priča i za pripremu javne izvedbe. Posljednji susret obilježen je javnom izvedbom forum priča. Izvedbe su bile uspješne, dosta gledatelja se uključilo u osmišljavanje rješenja, a cijela publika je zainteresirano promatrala (Marjančić, 2007).

4.4. Dramski rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela

Dramske metode koriste se i u grupnom radu s mladima društveno neprihvatljivog ponašanja koji su opterećeni visokim rizicima tijekom odrastanja. Korištenje odgojne drame potiče promjene u stavovima i ponašanjima, razvijanje pozitivne percepcije sebe i drugih, jačanje samopoštovanja i tolerancije (Blažeka Kokorić, 2022). Tehnike koje se koriste dramskim izrazom kao metodom rada, prikladan su način i za prevladavanje teškoća kod mladih rizičnog ponašanja jer se kroz upotrebu dramskog tehnika potiče sudionike na zadovoljavanje vlastitih potreba na konstruktivan i pozitivan način. Ove tehnike također potiču razvoj samopouzdanja uz jačanje samosvijesti i odgovornosti za druge (Blažeka, 2002).

Mayers i Wikes (2007: prema Blažeka Kokorić, Majdak i Rumenović, 2011) proveli su istraživanje o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela i utjecaju dramskog odgoja na njihovu rehabilitaciju. Rezultati istraživanja pokazali su kako maloljetni počinitelji kaznenih djela koji su bili uključeni u odgojnu dramu postižu bolje rezultate od onih koji nisu bili uključeni u takvu vrstu programa. Poboljšanja su primijećena u sferama samokontrole, količine agresije, motivacije za suradnju te spremnosti na istu. Posebni pomaci u ponašanju vidljivi su u okviru smanjenja nasilničkog ponašanja .

Blažeka Kokorić, Majdak i Rumenović (2011) opisuju primjenu odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela u okviru Odgojnog zavoda Turopolje. Autorice istražuju mogućnosti implementacije odgojne drame kao specifičnog modela rada s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. Istraživanje se provelo 2010. godine, a u njemu je sudjelovalo osam maloljetnih počinitelja kaznenih djela uključenih u tromjesečni program odgojne drame u okviru Odgojnog zavoda Turopolje. Uz analizu perspektive korisnika, također se analizirao i sadržaj bilješki voditelja programa te su se saznanja, uz pomoć stručnjaka, komparirala s dosadašnjim spoznajama u ovom području (Blažeka Kokorić i sur., 2011). Analiza podataka pokazala je da su stručnjaci prepoznali ovakav model rada kao djelotvoran. Korisnici su ga također dobro prihvatili. Rezultati istraživanja ukazuju na to kako se odgojna drama može koristiti kao nadopuna postojećim tretmanskim programima koji se provode u okviru institucija za smještaj maloljetnih počinitelja kaznenih djela. Nadalje, zaključuje se kako se kroz ovakve dopunske programe može unaprijediti način funkcioniranja i kvaliteta života

korisnika u institucionalnom okruženju te olakšati resocijalizacija nakon provedene mjere (Blažeka Kokorić i sur., 2011).

Poznato je da mlade počinitelje kaznenih djela često prate unutarnji i vanjski rizični čimbenici koji održavaju njihovu ranjivu poziciju u društvu, poput ovisnosti, niskog samopouzdanja, stigmatizacije i izolacije koji otežavaju proces njihove rehabilitacije i resocijalizacije. Stoga je Centar za nestalu i zlostavljanu djecu pokrenuo projekt „*Pokretači promjene – podrška resocijalizaciji i reintegraciji mladih počinitelja kaznenih djela*“ (Crnjak, 2020). Projektne aktivnosti uključivale su treninge životnih vještina za mlade koji izlaze iz penalnog sustava, edukaciju stručnjaka iz civilnog sektora, socijalne skrbi, obrazovanja i zdravlja te informiranje građana o važnosti resocijalizacije, s ciljem smanjenja izoliranosti i stigmatizacije počinitelja, te olakšavanja njihove integracije u društvo (Crnjak, 2020). Edukativne aktivnosti za stručnjake uključivale su i upoznavanje s mogućnostima primjene dramskih tehnika u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela (Blažeka Kokorić, 2020), što predstavlja važan korak za širu upotrebu dramskih metoda tijekom rada s ovom populacijom u Hrvatskoj.

5. POZITIVNI UČINCI PRIMJENE RAZLIČITIH OBLIKA DRAMSKOG IZRAŽAVANJA U GRUPNOM RADU

Kroz korištenje različitih oblika dramskog izražavanja u grupnom radu moguće je postići brojne pozitivne učinke, poput poticanja otvorene komunikacije, boljeg upoznavanja potreba i problema članova grupe, otvaranje prostora za njihovo bolje međusobno upoznavanje i izgradnju bliskog odnosa te jačanje grupne kohezivnosti (Blažeka, 2002).

U kontekstu rada s djecom Krušić (1997) ističe sljedeće pozitivne učinke dramskog odgoja.: Navodi kako dramski odgoj poučava doživljenim iskustvom te njegovom raščlambom i razmišljanjem o njemu. Nadodaje kako pomaže djeci u izražavanju i razvijanju vlastitih osjećaja, sklonosti, sposobnosti i stavova. Također, potiče razvoj govorne i izražajne sposobnosti i vještine kod djece te razvija maštu i stvaralaštvo.

Nadalje, dramski odgoj pomaže djetetu da stekne i razvija društvenu svijest i njezine sastavnice u koje se ubrajaju (samo)kritičnost, odgovornost i snošljivost (Krušić, 1997). Osim toga, autor navodi kako dramski odgoj pomaže u razvijanju humanih moralnih uvjerenja, u stjecanju sigurnosti i samopouzdanja te u razumijevanju međuljudskih odnosa i ponašanja. Kroz dramske oblike rada dijete uči surađivati, cijteniti sebe i druge te tako steći priznanje drugih (Krušić, 1997).

Dramska odgoj razvija fleksibilnost, kreativnost, sposobnost pamćenja, imaginacije, koncentracije, suradnje, originalnost i odgovornost osobe (Vincetić, 2000; prema Blažeka, 2002).

Opisani različiti oblici dramskog izražavanja mogu se primjenjivati ne samo u radu s djecom već i s drugim dobnim skupinama korisnika, no da bi ih članovi grupe prihvatili važno je da voditelji budu otvoreni i neposredni te da pokažu spremnost da se i sami uključe u kreiranje zamišljenog dramskog svijeta i izvođenje dramskih aktivnosti (Blažeka Kokorić, 2022).

Primarna svrha uključivanja dramskih aktivnosti u grupni rad jest pružiti mogućnost svakom sudioniku da maksimalno razvije svoju osobnost u fizičkom, psihičkom ili socijalnom aspektu. Kroz dramske aktivnosti pojedinac ima priliku upoznati svoje tjelesno ja te naučiti svjesno upravljati svojim tijelom. Dramske aktivnosti u psihičkom smislu mogu biti odlično sredstvo za razvijanje emocionalne i kognitivne inteligencije. Osim toga, doprinose razvoju komunikacijskih i drugih socijalnih vještina te pomažu u boljem snalaženju pojedinca u različitim novim situacijama (Blažeka, 2002).

Dramske tehnike potiču kod članova grupe sposobnost izražavanja misli i osjećaja kroz različite medije i metafore, dok se korištenje racionalno – verbalnih kanala stavlja u drugi plan (Blažeka Kokorić, 2022). Korištenje metafora smanjuje potrebu za korištenjem obrambenih mehanizama te potiče iskrenije i autentičnije izražavanje misli i osjećaja. Kroz dramsko izražavanje stvara se mogućnost za isprobavanje različitih načina reagiranja i ponašanja kroz proigravanje zamišljenih životnih situacija (Blažeka Kokorić, 2022).

Korištenje dramskih tehnika potiče razvoj vlastitog kreativnog potencijala te stvara priliku sagledavanja i interpretiranja situacije na različite načine. Dramske tehnike

predstavljaju poticaj za izražavanje te poštuju individualno iskustvo i osobine svakog pojedinca (Blažeka Kokorić, 2022). Dramske tehnike pomažu pojedincu da dođe u kontakt sam sa sobom i bolje se upozna, što omogućuje bolje razumijevanje sebe, odnosno razumijevanje svojih misli, osjećaja i raspoloženja. Ako pojedinac bolje razumije sebe, lakše može upravljati vlastitim reakcijama, uspostaviti bolju kontrolu i vratiti samopouzdanje (Blažeka Kokorić, 2022).

Kroz primjenu dramskih tehnika pomaže se svakom članu grupe da stekne i razvije društvenu svijest, samokritičnost i odgovornost, da bolje razumije međuljudske odnose i ponašanje, da osvijesti svoje tjelesno ja, da stekne sigurnost i samopouzdanje te da nauči surađivati cijeniti sebe i druge (Blažeka, 2002).

Blažeka (2002) također navodi kako dosadašnja primjena dramskih tehnika pokazuje odlične rezultate. Objasnjava kako se kroz dramski rad vrlo brzo postižu vidljivi rezultati u smislu otvaranja pojedinca, njegovog prevladavanja početnih otpora i strahova, razvijanja percepcije i autopercepcije, prihvaćanja i uključivanja, jačanja samopoštovanja, izgradnje poželjne slike o sebi, razvijanja poštovanja uzajamnosti i tolerancije (Janković i sur; prema Blažeka, 2002). Dramske tehnike omogućavaju individualan pristup svakom članu grupe te otvaraju mogućnost za postupno oslobađanje neprepoznatih ili blokiranih potencijala djeteta u zrelijim fazama rada grupe (Blažeka, 2002).

U sklopu grupnog rada, dramske aktivnosti otvaraju prostor za upoznavanje drugih članova grupe te učenje od njih. Kroz dramsku ekspresiju, pojedinac razvija sposobnosti „...znati reći ili znati i čuti, znati pokazati, ali znati i vidjeti, uočiti; znati dati i znati primiti, kao i znati podijeliti.“ (Šušković-Stipanović, 1998; prema Janković i sur., 2000.: 12). Rad kroz dramsku ekspresiju potiče korisnike da uče kako da lakše i pravilnije izraze sebe, ali i da nauče kako prihvatiti druge. Kroz takve metode rada, članovi grupe uče jedni od drugih isprobavajući i uvježbavajući vještine potrebne za snalaženje u sličnim životnim situacijama (Janković i sur., 2000).

Dramska ekspresija potiče brze promjene u stavovima i ponašanjima pojedinaca, što uključuje otvaranje, prevladavanje strahova osobnih frustracija i agresivnih impulsa, razvijanje pozitivne percepcije drugih i sebe, prihvaćanja i uključivanja, jačanja

samopoštovanja, razvijanja poštovanja, uzajamnosti i tolerancije (Janković i sur., 2000).

Dramske tehnike također potiču sudionike na suočavanje sa stvarnim životnim situacijama te njihovo rješavanje kroz aktivno sudjelovanje i učenje od ostalih članova grupe kroz promatranje, a sve u zaštićenim uvjetima uz osjećaj slobode i sigurnosti. Iskustveno učenje, koje se potiče ovakvim načinom rada, ima beneficije u pogledu lakšeg učenja i postizanja željenih rezultata ponajviše zbog pojačane motivacije sudionika za sudjelovanjem (Blažeka, 2002). Vezano za iskustveno učenje, Bojović (2013) navodi kako se ono što se nauči u igri duže i lakše pamti te otvara prostor dječjem stvaralaštvu.

Sve navedeno dramske oblike izražavanja čini prikladnim načinom za postizanje odgojno-obrazovnih, ali i širih (re)socijalizacijskih i terapijskih ciljeva (Janković i sur., 2000.; prema Blažeka, 2002).

6. ZAKLJUČAK

Predstavljeni primjeri i istraživanja ukazuju na brojne prednosti i pozitivne učinke korištenja dramskih metoda u radu s različitim skupnima korisnika. Dramske metode pružaju priliku pojedincu za bolje razumijevanje vlastitih misli, osjećaja, stavova i doživljaja te njihovo lakše izražavanje kroz kreativan način, a ne samo kroz uobičajeno korištenje racionalno-verbalnih kanala. Iskustvo sudjelovanja u dramskim grupama potiče razvoj samopoštovanja, otvorene komunikacije i grupne kohezivnosti kroz bolje upoznavanje sebe i ostalih članova grupe.

Dramske tehnike predstavljaju izuzetno vrijedan alat za rad socijalnih radnika i drugih srodnih struka s različitim grupama korisnika. One omogućavaju korisnicima da u sigurnom okruženju grupe istraže i izraze svoje unutarnje svjetove na kreativan način te da kroz međusobno dijeljenje iskustva prodube razumijevanje svijeta koji ih okružuje. Njihovom primjenom potiče se razvoj emocionalne inteligencije te socijalne i kognitivne vještine. Primjena dramskih metoda u grupnom radu pruža članovima grupe priliku da kroz igranje uloga u sigurnom okruženju grupe, isprobaju različite načine reagiranja i suočavanja s izazovnim životnim situacijama.

U Hrvatskoj se primjena dramskih metoda najviše koristi u grupnom radu s djecom i mladima, a nešto rjeđe u grupnom radu s drugim skupinama korisnika. Začeci razvoja i primjene dramske pedagogije sežu unatrag 50-tak i više godina, no tek u 21. stoljeću vidljivo je značajno povećanje broja stručnjaka koji su motivirani primjenjivati dramske metode u svom radu s djecom, mladima i drugim skupinama korisnika, te koji kroz različite cjeloživotne edukacije, dodiplomski ili poslijediplomski studij razvijaju svoje kompetencije iz područja dramske pedagogije.

Dramske metode prepoznate su kao vrlo korisne i u profesiji socijalnog rada te se za ovo područje zainteresirani studenti mogu educirati već na preddiplomskom studiju socijalnog rada kroz izborni kolegij „Dramsko pedagoški postupci u socijalom radu“ te kroz dodatne edukacije u ovom području koje organizira Hrvatski centar za dramski odgoj i druge udruge koje djeluju u ovom području.

Iako se zanimanje za primjenu dramskim metoda u socijalnom radu s godinama povećava, ovakav oblik rada socijalnih radnika još nije dovoljno široko prepoznat i prihvaćen kao snažno sredstvo poticanja pozitivnih promjena u pojedincu, grupi i širem društvu. Stoga je potrebno i dalje razvijati praksu u tom području te poticati daljnju edukaciju socijalnih radnika u ovom području. Dosadašnja praksa pokazuje izrazito pozitivne rezultate, no postoji veliki prostor za daljnje unaprjeđenje prakse u ovom području kroz sustavno obrazovanje i osposobljavanje stručnjaka. Kroz ciljanu edukaciju socijalnih radnika koji rade s različitim grupama korisnika, socijalni radnici će biti bolje osposobljeni za integraciju dramskih metoda u svoj rad, čime će se omogućiti produbljivanje znanja i vještina te kvalitetniji pristup u radu s različitim skupinama korisnika. Daljnje ulaganje u edukaciju te sustavno praćenje rezultata primjene dramskih metoda u radu s različitim grupama korisnika poželjno je i nužno, kako bi se omogućio daljnji razvoj ovog područja utemeljen na znanstvenim dokazima i primjerima dobre prakse.

7. LITERATURA

1. Angelopoulos, T. (2017): Dramatic plays for refugee children. *Dramski odgoj*, broj 19, str. 16-19
2. Dragović, S. i Balić, D. (2013). Drama pedagogy – a way of learning through experience and by doing an example of good practice: youth theatre studio of the Croatian national theatre in Varaždin. *Croatian Journal of Education*, 15 (1), 191-209. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/100091>
3. Blažeka, S. (2002). *Dramski odgoj u radu s djecom i mladima*. U J. Janković i A. Peko (ur.), *Zajedno jači 2.*; Proni centar za socijalno podučavanje, str. 83-101
4. Blažeka Kokorić, S. (2020). Upotreba dramskih tehnika u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. U: Crnjak, S. (ur.) (2020). *Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela – Što možemo učiniti?* Osijek: Centar za nestalu i zlostavljano djecu., 84-94. Posjećeno 01.09.2023. na mrežnoj stranici: <https://cnzd.org/wp-content/uploads/2021/06/Uspjesna-resocijalizacija-i-reintegracija.pdf>
5. Blažeka Kokorić, S. (2022). Dramsko pedagoški postupci u socijalnom radu (Power Point prezentacija). Posjećeno 30.05.2023. na mrežnoj stranici <https://moodle.srce.hr/2022-2023/course/view.php?id=154473>
6. Blažeka Kokorić, S. (2022). Dramsko pedagoški postupci u socijalnom radu, *skripta za internu upotrebu*.
7. Blažeka Kokorić, S., Majdak, M., Rumenović, M. (2011). Primjena odgojne drame u radu s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 19(1), 99-113.
8. Boal, A. (2009). *Igre za glumce i ne-glumce*; Hrvatski centar za dramski odgoj - Pili-poslovi d.o.o
9. Bojović, D. (2013). *Više od igre: Ispričaj mi priču. Dramske metode u radu s djecom*. Harfa doo, Split.
10. Crnjak, S. (ur.) (2020). *Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela – Što možemo učiniti?* Osijek: Centar za nestalu i zlostavljano djecu.

11. Čosić, D. (2018) Prikaz potencijala odgojne drame u radu s djecom i mladima s problemima u ponašanju. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet.
12. Fox, J. (2004). *Playback Theatre compared to psychodrama and Theatre of the Oppressed*. Centre for Playback Theatre.
13. Krušić, V. (2019). Dramski odgoj i pedagogija u raznim europskim kulturnim i pedagoškim tradicijama. U: Opić, S. (ur.) *Kako dramsko izražavanje doprinosi kvaliteti poučavanja*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 19-34.
14. Govedić, N. (2019). Zašto svakom razredu treba dramski pedagog ili drama kao polivalentna metoda učeničke ekspresivnosti, rješavanja konflikta i građanske kulture u učionici. U Opić, S. (ur.) *Kako dramsko izražavanje doprinosi kvaliteti poučavanja*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 9-18.
15. Gruić, I. (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: Procesna drama ili drama u nastajanju - priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*. Zagreb: Golden marketing.
16. Gruić, I. (2017). *Kako određujemo oblast dramske pedagogije i profesiju dramskog pedagoga*. U: Milosavljević, S. (ur.) *Dramsko obrazovanje i samoobrazovanje - Kako do dramskih pedagoških kompetencija – Zbornik radova sa druge nacionalne naučno-stručne konferencije s međunarodnim učešćem*. Beograd, BAZAART, str. 24-27.
17. Hrvatski centar za dramski odgoj (2008). *Dramski odgoj – Glasilo Hrvatskog centra za dramski odgoj*. Posjećeno 21.05.2023. na mrežnoj stranici Hrvatskog centra za dramski odgoj: <http://www.hcdo.hr/dramski-odgoj/>
18. Hrvatski centar za dramski odgoj (2023). *O centru*. Posjećeno 21.05.2023. na mrežnoj stranici Hrvatskog centra za dramski odgoj: <http://www.hcdo.hr/>
19. International Drama/Theatre and education association (2022) *How IDEA works?*. Posjećeno 27.05.2023. na mrežnoj stranici Međunarodne udruge za dramu, kazalište i odgoj: <https://www.ideadrama.org/How-Idea-works>
20. Iveković, O. (2019). *Dramsko pedagoške paradigme u povijesnom slijedu – prikaz knjige Vladimir Krušić, Kazalište i pedagogija. Ideje, koncepti i*

- shvaćanja odgojnih funkcija kazališnog/dramskog medija u hrvatskoj kulturi i pedagogiji 19. i 20. stoljeća do završetka 2. svjetskog rata. HCDO–Disput, Zagreb, 2018.. *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost*, 22(78), 114-118.
21. Janković, J., Blažeka, S., Rambousek, M. (2000). Dramske tehnike u prevenciji poremećaja u ponašanju i psihičkom funkcioniranju djece i mladih s posebnim potrebama; *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 7 (2), 197-223.
 22. Jurjević, T. (2023). Razvoj dramskog izraza predškolske djece pomoću procesne drame. Diplomski rad. Split: Filozofski fakultet.
 23. Juzbašić, M. (2018). Procesna drama kao metoda suočavanja sa strahom. Završni rad. Zagreb: Učiteljski fakultet.
 24. Klasić, D. (2016). *Primjena elemenata psihodrame kod osoba oštećena vida* (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
 25. Krušić, V. (1997). *Dramski odgoj*. Glasilo Hrvatskog centra za dramski odgoj. Zagreb: Hrvatski centar za Dramski odgoj.
 26. Krušić, V. (2007). *Ne raspravljaj, igranj!* Priručnik forum-kazališta. Zagreb: Hrvatski Centar Za Dramski Odgoj.
 27. Krušić, V. (2010). *Počeci moderne hrvatske dramske pedagogije*. Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture, 8(2), 32-81.
 28. Marijančić, I. (2007): Forum-kazalište u zatvoru. U: Krušić, V. (ur.): *Ne raspravljaj – igranj!* Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili-poslovi d.o.o. , str.112-120.
 29. Matković, A. (2007): Rad sa slijepima i slabovidnima. U: Krušić, V. (ur.): *Ne raspravljaj – igranj!* Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili-poslovi d.o.o., 88-92.
 30. Perić Kraljik, M. (2009). *Dramske igre za djecu predškolske dobi*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
 31. Peruško, C. (2007). Radionica forum-kazališta sa srednjoškolcima. U: Krušić, V. *Ne raspravljaj, igranj!* Zagreb: Hrvatski centar za dramski odgoj – Pili poslovi d.o.o., str. 82-87.

32. Potkonjak, N. M. i Šimleša, P. ur. (1989) *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 2.
33. Rimac Jurinović, M. (2016). Procesna drama kao učinkovit pristup u postizanju odgojnih ishoda u suvremenoj osnovnoj školi (diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu: Učiteljski fakultet.
34. Robinson, K. (1980). Drama, theatre and social reality. *Exploring theatre and education*, 141-175.
35. RODA (2021). Tečajevi za buduće roditelje. Posjećeno 03.08.2024. na mrežnoj stranici udruge RODA <https://staraedukacija.roda.hr/>
36. Scher, A., Verrall, C. (2006) Novih100 + ideja za dramu; Pili-poslovi d.o.o
37. Slade, P. (1954): *Child drama*. University of London Press, London .
38. Strah, N. (2018). *Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:284962>
39. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet (2024). O studiju. Posjećeno 11.08.2024. na mrežnoj stranici učiteljskog fakulteta <http://dramskapedagogija.ufzg.hr/index.php/pss-dramske-pedagogije-2/>
40. Škuflić-Horvat, I. (2008). Dramska nadarenost i njezino provjeravanje, Hrvatski, 6(1), 87-116. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/41092> (Datum pristupa: 05.07.2023).
41. Viduka, M. (2016). *Primjena dramskih tehnika u radu s osobama u riziku* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:074632>